



ZAMONAVIY KOMPITENSIYADA LINGVODIDAKTIK NUQTAI NAZAR VA TARJIMASHUNOSLIKNI AMALIY JIHATDAN O'RGANISH

F.B.Mattiyeva

Samarqand davlat chet tillar institute

Mustaqil tadqiqotchisi

+998937236400. feruzamattiyeva@gmail.com

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7565064>

ARTICLE INFO

Received: 14th January 2023

Accepted: 23th January 2023

Online: 24th January 2023

KEY WORDS

Zamonaviy kompetensiyalar, pedagogic, psixologik, didaktik, transformatsiya, kommunikativ, ekvivalent, tarjima, ATning semantik-strukturaviy, tajriba funkcionallik, tajribaviylik, lingvodidaktik faoliyat, bilim, ko'nikma, tushuncha, qiziqishlar.

ABSTRACT

Ushbu maqolada zamonaviy kompetensiyaga asoslangan lingvodidaktika nuqtai nazaridan tarjimashunoslikni amaliy jihatdan o'rganish juda muhim ahamiyat kasb etadi. Tarjima faoliyatining psixologik, pedagogik va didaktik jihatlariga yetarlicha e'tibor berilmagan. Xulosa qilib shuni aytish kerakki, tarjima nazariyasining amaliy rolini chuqur o'rganish tarjima transformatsiyalarining keyingi rivojlanishiga asos bo'lib xizmat qilgan. Lotincha kompetensiya - "kompetentiya" deganda shaxs yaxshi ma'lumotga ega, bilim va tajribaga ega bo'lgan bir qator masalalar tushuniladi. tarjimondan yuksak bilim, qiziqish kengligi talab etiladi.

Zamonaviy kompetensiyaga asoslangan lingvodidaktika nuqtai nazaridan tarjimashunoslikni amaliy jihatdan o'rganish juda muhim ahamiyatga ega, ammo uzoq vaqt davomida tarjima faqat o'rganish mavzusi bo'lib kelgan tilshunos olimlar tomonidan. Tarjima faoliyatining psixologik, pedagogik va didaktik jihatlariga yetarlicha e'tibor berilmagan. Tarjimaning lingvistik nazariyasini rivojlantirish bilan V.Vinogradov, V.Komissarov, D.Gilles, D.Ketford, Y.Nayda, M.Xallidey, R.Jeykobson, A.Bibi, D.Ensinger va boshqa olimlar shug'ullanishgan. Tarjima pragmatikasi masalalari, matn lingvistikasining tamoyil va tushunchalarini tarjimashunoslikda qo'llash masalalarini L.Barxudarov, M.Kronin va boshqa olimlar tomonidan o'rganilgan. Tarjima nazariyasining amaliy rolini chuqur o'rganish tarjima transformatsiyalarining keyingi rivojlanishiga asos bo'lib xizmat qilgan. Tadqiqotchilar O. Kade, I.Teich va boshqa olimlar tarjima jarayonini psixolingvistik o'rganish bilan shug'ullanishgan. Biroq tarjimalar sonining ortib borishi inson hayotining turli jabhalarida sifatli, kommunikativ-tovushli tarjimani tavsiflovchi bir qator mezonlarning "qat'iy lashishi" tarjimani o'qitish va uning malakasini aniqlash masalasini ko'tarishga olib keldi. Tilshunoslar uchun ham, tilshunos bo'lmaganlar uchun ham ta'lim dasturidagi o'rni, o'qituvchilar ham "tarjima" hodisasini o'rganishga majbur qildi. I. Alekseeva, L. Latishev, J. Retsker kabi olimlar amaliy fan sifatida tarjimashunoslik bilan shug'ullanib, o'z asarlarida tarjimani o'qitish metodikasining ayrim masalalariga to'xtalib o'tganlar. L. Latishev va A. Semenovning fikricha, tarjima faoliyati mahsuli yoki tarjima orqali qanoatlantiriladigan ehtiyoj predmeti tarjimon



tomonidan yaratilgan matn bo'lib, u: 1) kommunikativ va funksional jihatdan asl matnga (IT) ekvivalent bo'lishi kerak deb hisoblaydi; 2) maksimal darajada ATning semantik-strukturaviy analogi bo'lishi; 3) tarjima o'zgarishlarining ruxsat etilgan o'lchovidan tashqariga chiqadigan ITdan "kompensatsiya qiluvchi" og'ishlarni o'z ichiga olmaydi. Ushbu uchta talabning barchasiga rioya qilish uning ijtimoiy maqsadiga mos keladigan "vaznli" tarjimani ta'minlaydi. Ulardan kamida bittasiga e'tibor bermaslik, eng yaxshi holatda, tarjimada jiddiy nuqsonlarga, eng yomoni - tarjimaning boshqa turdagi lingvistik vositachilikka aylanishiga olib keladi. Shunday qilib, tarjima jarayonini faoliyat sifatida, tarjima matnini ushbu faoliyat mahsuli sifatida, shuningdek uning sub'ektlari sifatida ko'rib chiqib, tarjima kompetensiyasi tushunchasini til talablarining kasbiy kompetensiyasining tarkibiy qismi sifatida ko'rib chiqish kerak. Oliy ta'lim muassasasi, uning shakllanishi uchun eng samarali tashkiliy-pedagogik sharoitlarni yo'nalishini belgilash imkonini beradi. Ko'rib chiqilayotgan atamalarning talqini turli xil ma'lumotnoma nashrlarida taklif etiladi, ularning ko'pchiligi, shunga qaramay, ushbu atamalarning mohiyatiga bir nuqtai nazarni bildiradi:

- lotincha kompetensiya - "kompetentiya" deganda shaxs yaxshi ma'lumotga ega, bilim va tajribaga ega bo'lgan bir qator masalalar tushuniladi;
- "kompetentlik" - shaxsning tegishli vakolatga ega bo'lishi, shu jumladan uning unga va faoliyat predmetiga shaxsiy munosabati.

Bizning ishimizda to'g'ridan-to'g'ri pedagogik tadqiqotlar kontekstiga mos keladigan va ko'pincha yangi avlod davlat standartlari loyihalarida qo'llaniladigan "kompetentlik" atamasini qo'llash maqsadga muvofiqdir. Shu munosabat bilan biz uni maxsus adabiyotlar asosida tahlil qilishga murojaat qilamiz. Lingvodidaktika pozitsiyasidan bo'lajak tarjimonni diqqatini jamlay olishga, xotira resurslarini, butun intellektual va hissiy salohiyatini safarbar qilishga o'rgatish zarur. Qolaversa, tarjimondan yuksak bilim, qiziqish kengligi talab etiladi. Bundan tashqari, tarjimondan yuksak bilim, qiziqish doirasi kengligi, har tomonlama bilimga ega bo'lishi, o'z bilimini boyitish qobiliyati, ma'lumotnomalar, internet resurslari kabi axborot manbalaridan unumli foydalanish talab etiladi. Ketma-ket talqin qilishni o'rgatishda o'qituvchining ta'lim-tarbiya jarayonida tutgan o'rnini hisobga olish va shu bilan birga, bu jarayonda o'quvchilarning mustaqil fikrlashini rivojlantirish kerak. L.Ahmedova nomzodlik dissertatsiyasida ta'kidlaganidek, "ta'lim ikki tomonlama jarayon bo'lib, uning natijalaridan o'qituvchi ham, talaba ham manfaatdor bo'lishi kerak. Ushbu natijaga va darsning maqsadlariga erishish uchun siz nafaqat o'rganish, balki ta'lim haqida ham eshlashingiz kerak. Doimiy qiziqishni shakllantirish uchun siz o'rganish uchun vaqtinchalik, tashqi motivlarni yaratishingiz va ular orqali ichki motivlarga yaqinlashishingiz kerak. Qiziqishning turtkisi o'quvchilarning hissiy qo'zg'alishidir, bu esa, o'z navbatida, rag'batlantirish yordamida amalga oshiriladi. I.To'xtasinov tarjimonning lingvistik va ekstralingvistik kompetensiyalariga bag'ishlangan dissertatsiya ishida tarjimonning lingvistik (leksik, grammatik, diskursiv bilim, ko'nikma va malaka) kompetensiyalarini, tarjima nazariyasini, tilni joriy etish zarurligini ta'kidlaydi. Nazariya, madaniy bilimlari, tarjima kompetensiyasiga, ekstralingvistik kompetensiyalar, shu jumladan tarjimaning maxsus sohalarida qo'llaniladigan bilimlar, tushunish, ochish, matn shaklini o'zgartirish, matn shaklini o'zgartirish va umuman olganda, zamonaviy texnologiyalar, shu jumladan tarjima jarayoni, kasbiy bilimlar, kompetensiya, xotira konsentratsiyasi, xotirani kuchaytirish, psixofiziologik fazilatlar - kognitiv qobiliyat,



ma'lum bir psixologik xususiyat, tarjima qilish qobiliyati va boshqa muhim jihatlaridan biri hisoblanadi. RAPni o'qitishda ushbu jarayonning lingvodidaktik xususiyatlarini hisobga olish kerak, bu esa tarjima qilish jarayonining ko'p qirrali va murakkabligini aks ettiradi. Tadqiqot jarayonida biz chet tili fanlari oliy o'quv yurtlarining yuqori kurs talabalariga PPni o'rgatishning ma'lum lingvodidaktik xususiyatlarini aniqladik. Bular leksiko-semantik, pragmatik, kommunikativ, psixofiziologik, ijtimoiy-madaniy, muammoli-faollik, texnik xususiyatlar bo'lib, ularning har biri o'ziga xos mazmunga ega. Bu xususiyatlar tizimlashtirilgan. Tilshunoslar va o'qituvchilarning tadqiqotlarini, shuningdek, professional tarjimon va tarjima o'qituvchisi sifatidagi shaxsiy tajribamizni tahlil qilgandan so'ng, biz tarjimonga professional muammolarni muvaffaqiyatli hal qilish imkonini beradigan kompetentsiyalar to'plami sifatida tarjima kompetentsiyasining quyidagi tarkibiy qismlarini ajratib ko'rsatishni taklif qilamiz: chet tili o'qitishning lingvodidaktik xususiyatlarini hisobga olgan holda. Ta'riflangan kompetentsiyalar lingvodidaktika nuqtai nazaridan ko'rib chiqiladi, chunki ular tarjimon talabalarni tayyorlashda shakllanishi kerak bo'lgan bir qator ko'nikma va malakalarni o'z ichiga oladi.

1. Til kompetensiyasi - bu tilning barcha jabhalari va darajalari, xorijiy va ona tili haqidagi bilimlarga ega bo'lish, shuningdek, har ikki tilda nutq so'zlashuvlarini yaratish ko'nikma va malakalarini oshirish kerak. Shubhasiz, til kompetensiyasini shakllantirishdan maqsad ikki xil: bir tomondan, bu chet tili kompetensiyasini shakllantirish, ikkinchi tomondan, ona tili sohasidagi til kompetensiyasidir. Chet tili instituti va universitetlaridagi talabalarining til kompetensiyasini shakllantirishning o'ziga xos xususiyati o'z ona tili sohasidagi til kompetensiyasini xorijiy til va ona tili munosabatlari bilan shakllantirish bo'lib, u ustuvorligi sababli e'tiborga olinishi mumkin. Bo'lajak mutaxassislarining kasbiy faoliyatining o'ziga xos xususiyatlarini hisobga olish zarurligi sababli, ona tili sohasidagi til kompetensiyasini shakllantirishning asosiy ko'rsatkichi ona tilidagi tarjima faoliyati mahsulotining kommunikativ hayotiyliigi hisoblanadi. Bu erda biz tarjima minimumi haqida gapirishimiz mumkin, ya'ni ona tili sohasidagi bilim, ko'nikma, malakalar (KUKK) to'g'risida, tarjima mahsulotining kommunikativ hayotiyligiga oid, tarjima tayyorgarligi tugagandan so'ng shakllantirilishi kerak.

2. Kommunikativ kompetensiya - asosiy bilimlar asosida nutqiy bayonotlardan ularning to'liq mazmuni yoki ma'nosi haqida to'g'ri xulosalar shakllantirish ko'nikma va malakalari oshishiga yordam beradi. Bu kompetensiya chet tilidagi tarjimaning og'zaki matnini idrok etish nihoyatda muhimdir, chunki ona tilidagi matnning tuzilishi ko'p jihatdan idrokning to'g'rilik darajasiga bog'liq. Biroq, chet tilidagi matnni to'g'ri idrok etish hamma hollarda ham tarjima qilingan matnni to'g'ri idrok etishga olib kelmaydi, chunki tarjima harakati bosqichida tarjimon kommunikativ tovush mahsulotining mezonlarini buzishi mumkin. Chet tilidagi oliy o'quv yurtlari talabalariga tarjimani o'rgatishda tarjima vazifasini osonlashtirish - tarjima faoliyatining kommunikativ jihatdan mustahkam mahsulotini yaratishda to'g'ri tarjima qarorini qabul qilish uchun kommunikativ kompetensiyani shakllantirishni hisobga olish zarur.

3. Diskursiv kompetensiya - nutqiy xabarlarini pragmatik kontekstga idrok etish va yaratish qobiliyati. U kognitiv, axborot-kommunikativ va reflektiv faoliyatning tabiatini aks ettiradi va og'zaki muloqotning samaradorligini belgilaydi. Diskursiv kompetensiya, shu jumladan matn



ma'lumotlarini idrok etish va tartibga solish qobiliyati, tilning janr-strukturaviy elementlari bilan ishlash qobiliyati chet tili o'rganuvchilarining rivojlanish darajasini, uning motivatsion va pragmatik jihatlarini o'lchash uchun muhim diagnostika vositasi bo'lib xizmat qiladi. Bundan tashqari, diskursiv kompetentsiya o'zining universal, fanlararo tabiati tufayli mutaxassisning asosiy kompetensiyalari tarkibida hal qiluvchi ahamiyatga ega bo'lib, nafaqat umumiy chet tillarini o'rgatish va tarjima qilish jarayonida ularning rivojlanishiga uyg'un ta'sir ko'rsatadi, balki mutaxassisning umumiy kasbiy kompetensiyasini rivojlantirish bo'yicha ham ko'plab ishlar olib borilmoqda. Chet tili instituti va universitetlarining talabalariga tarjimani o'rgatishda pragmatik kontekstga mos keladigan, ya'ni og'zaki manbani idrok etish maqsadlariga e'tibor qaratgan holda tarjima faoliyatining kommunikativ va izchil mahsulotini yaratish uchun diskursiv kompetensiyani shakllantirish kerak.

4. Texnik kompetentsiya - har qanday faoliyat turini bajarish uchun zarur bo'lgan o'ziga xos ZUNKlar. Tarjima nazariyasi sohasidagi bilimlar tarjima faoliyatining mohiyatini tushunish, tarjimashunoslikning asosiy qoidalari va tushunchalari, tarjima strategiyalari va usullari bilan tanishish imkonini beradi. Ushbu kompetensiyani shakllantirish tarjima bo'yicha asosiy kursning maqsadi hisoblanadi, ammo bu kompetensiyaning samarali shakllanishi yuqoridagi vakolatlarni shakllantirish orqali yaratilgan.

5. Axborot kompetensiyasi - ilg'or shaxsiy kompyuter foydalanuvchisining o'ziga xos ZUNKlari ma'lumotnomalar va lug'atlardan, ma'lumotlar bazalaridan va xorijiy va ona tillarida ma'lumot olishning boshqa manbalaridan foydalanish qobiliyati. Ushbu bilim va ko'nikmalar, iloji boricha, tarjima mahsulotining kommunikativ izchilligiga erishish zarurdir. Kompetentsiya tuzilishi ikkita qismdan iborat - diagnostika va faoliyat. Diagnostika qismining mazmuni tarjima matnidagi xatoni aniqlash, shuningdek, uning paydo bo'lish xususiyatini tushunish qobiliyati bilan tavsiflanadi. Faoliyat bloki xulosa darajasida aniqlangan xatoni bartaraf etish uchun tarjima qarorini qabul qilish ko'nikmalari bilan ifodalanadi. Boshqacha qilib aytadigan bo'lsak, bu o'z-o'zini nazorat qilish qobiliyatidir, bu o'zining yozma tarjimalari matnidagi buzilishlarni aniqlash, shuningdek, to'g'ri tarjima qarorini qabul qilish orqali amalga oshiriladi. Refleksiv kompetensiyani shakllantirish ikki bosqichda sodir bo'ladi: 1) refleksiv-diagnostik, shundan so'ng o'z tarjimasini matniga diagnostika qilish ko'nikma va malakalari shakllanadi; 2) refleksiv-profilaktika, shundan so'ng profilaktika ko'nikmalari va qobiliyatlari shakllanadi - yozma tarjima matnidagi xatolarning oldini olish. Fikrlash qobiliyatini shakllantirish mezonlari - bu fikrlash qobiliyatlari tarjimaning kommunikativ izchilligining turli xil buzilishlari natijasida yuzaga kelgan xatolarni tuzatishdan iborat. Ushbu kompetentsiya sinxron tarjimonning kasbiy kompetensiyasining tarkibiy qismidir, ammo biz uni tarjimonni o'qitishga nisbatan qo'llashni maqsadga muvofiq deb hisoblaymiz, chunki u o'z-o'zini nazorat qilish qobiliyatini, shuningdek, tarjimani amalga oshirish qobiliyatini o'z ichiga oladi. Ketma-ket tarjimonning tarjima kompetensiyasining tarkibiy qismlariga refleksiv kompetensiyani kiritish tarjima matnida tarjima faoliyati mahsuli sifatida huquqbuzarliklarning oldini olish uchun talabaning kelajakdagi kasbiy faoliyatiga tanqidiy munosabatini shakllantirish zarurati bilan izohlanadi. Tarjima qarorining yakuniy bosqichida - nazorat bosqichida qo'llaniladigan ushbu kompetensiyani shakllantirmasdan turib, to'g'ri tarjima qarorini qabul qilib bo'lmaydi va shu bilan tarjima kompetensiyasi mazmunida aks ettiruvchi kompetentsiya asosiy ekanligini tasdiqlaydi. Bu kompetensiyalardan tashqari,



kompetentsiyani ham alohida ta'kidlash kerak, ya'ni psixofiziologik ko'nikmalar - talabalarning kasbiy faoliyatga psixologik tayyorgarligi, shuningdek, jismoniy ko'rsatkichlarning rivojlanishiga bog'liq. Tarjimon deontologiyasi deb ataladigan tarjimonning kasbiy etikasi haqida ham aytish kerak. Tarjimonning kasbiy etikasi masalasiga u yoki bu tarzda ta'sir ko'rsatadigan asarlar asosida tarjima faoliyatining quyidagi deontologik tamoyillarini belgilaydi:

- maxfiylik;
- odoblilik
- javobgarlik;
- kollegial hamjihatlik;
- betaraflik

Tarjima kompetentsiyasining mohiyati va tuzilishini tahlil qilish bizga tarjima kompetentsiyasini tarjima faoliyati predmeti, kasbiy madaniyatlararo muloqot sharoitida tarjima faoliyatini amalga oshirishga tayyorlikni ta'minlaydigan maxsus fan bilimlari, ko'nikma va malakalari haqidagi g'oyalarning uzviy to'plami sifatida aniqlash imkonini beradi. Izchil tarjima faoliyati mexanizmlarining psixolingvistik xususiyatlari va xususiyatlari izchil tarjima faoliyati mexanizmlarining psixolingvistik xususiyatlarini o'rganadi. Yuqorida aytib o'tilganidek, tarjimon ishida psixofiziologik xususiyatlar muhim rol o'ynaydi. PP jarayonida turli xil xotira turlari ishtirok etadi, ular axborotni qabul qilish, uni qayta ishlash va esda saqlash uchun javobgardir. Xotiraning yana bir muhim xususiyati davomiylik insonning ma'lum bir ma'lumotni ma'lum vaqt davomida saqlash qobiliyatini aks ettiradi. Operatsion xotiraning bu xususiyati, ayniqsa, ketma-ket talqin qilishni o'rganish uchun juda muhimdir, chunki ketma-ket tarjima qilish jarayoni tarjimon tomonidan ma'lumot to'plashning juda uzoq intervallari mavjudligini o'z ichiga oladi, u tarjima qilish uchun ma'ruzachi o'z nutqini yakunlashini kutadi. Ukrainalik tadqiqotchi G.Miramning ketma-ket tarjimaning o'ziga xos xususiyatlaridan biri uning "ta'rifi bo'yicha to'liq emasligi" degan fikriga qo'shilmay bo'lmaydi. Uning fikricha, "hatto bir necha afsonaviy tarjimonlarning betakror xotirasi ham uzoq nutqning barcha tafsilotlarini, oddiy odamlarning xotirasini aytmasa ham, zo'rg'a saqlay oladi. Shu bilan birga, ketma-ket tarjimaning "to'liqsizligi"ga qaramay, tarjimonning asosiy vazifasi, bizningcha, o'ziga yuklangan kommunikativ vazifani to'liq bajarish kerak. Ixtiyoriy xotiraning samaradorligi yodlash va yodlash usullarining maqsadlariga bog'liq. Shu bilan birga, yodlash usullari: mexanik so'zma-so'z materialni o'rgatishda obrazli xotira mexanizmlaridan foydalanish, assotsiativ va assotsiativ bo'lmagan yodlash har xil turdagi aniq ma'lumotlar uchun xotirani rivojlantirish, "ko'nikish" qobiliyatining zarur shartidir.

References:

1. Саидумар Саидалиев. Чет тил ўқитиш методикасидан очерклар. – Наманган, 2004. – 240 б.
2. Рахимов Б.А., Мавлянов А., Чориев В.Қ., Абдалов С.Р., Темирова Н.С. Педагогик технологиялар схемаларда. –Т.; –Fan va texnologiya, 2009. Б.125
3. Цатурова И.А. Из истории развития тестов в СССР и за рубежом. – Таганрог, 1969. – 4с.



4. Курбанбаев Д.А. Бўлажак чет тили ўқитувчилари нутқ омилкорлигини назорат қилиш методикаси: Дисс. пед. фан. номз. –Т.; 2011. –125 б.
5. Усманова М.Н. Педагогическое тестирование; история развития и современное состояние. –Т.; 1995. –158 б.
6. «Халқ сўзи» газетаси, 11.12.2012 й., 240 //5660//
7. Хасанбоев Ж ва бошқалар. Педагогика (педагогика назарияси ва тарихи). Олий ўқув юртлари учун дарслик. Ў.Р. Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги. –Тошкент; –Ношир, 2011. –456 б